

تکامل برزخی

از دیدگاه علامه حسن زاده آملی

مؤلف:

نصیر اله حسنیلو

انتشارات دانشیاران ایران

سرشناسه	:	حسینلو، نصیراله، ۱۳۶۴
عنوان و نام پدیدآور	:	تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی / مولف نصیراله حسینلو
مشخصات نشر	:	تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۴
مشخصات ظاهری	:	۲۸۶ ص
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۷۸۵۹-۵۷-۵
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۲۷۵] - ۲۸۶.
موضوع	:	حسن‌زاده آملی، حسن، ۱۳۰۷ - -- دیدگاه درباره زندگی پس از مرگ
موضوع	:	زندگی پس از مرگ (اسلام)
موضوع	:	برزخ -- اسلام
رده‌بندی کنگره	:	۱۳۹۴ امت ۴۶/ع/۲۲۲ BP
رده‌بندی دی‌سی	:	۲۹۷/۴۴
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۸۹۱۰۰۵

شناسنامه کتاب

نام کتاب: تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی

مؤلف: نصیراله حسینلو

مدیریت انتشارات: روح‌الله گلستانی

مسئول امور نشر: محمد رسول نصرتی

صفحه‌آرا: نسیم امیری

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران

چاپ و صحافی: پرستش

قیمت: ۱۳۰۰۰ تومان

نوبت چاپ: ۱۳۹۴/اول

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

مرکز پخش:

تهران، میدان بهارستان، خیابان ایران، کوچه کبریتی، کوچه رفاه، پلاک ۲

همراه: ۰۹۱۲۱۳۸۳۷۱۸، ۳۸۳۱۵۲۵، ۳۳۵۵۶۵۷۱

فروشگاه اینترنتی کتاب پایابوک: www.payabook.com

فهرست مطالب

۹	چکیده.....
۱۳	مقدمه.....
۱۷	فصل اول: کلیات.....
۱۹	گفتار اول: طرح پژوهش.....
۱۹	۱-۱ بیان مسأله.....
۲۱	۲-۱ سوالات تحقیق.....
۲۲	۳-۱ فرضیه‌های تحقیق.....
۲۳	۴-۱ ضرورت انجام تحقیق.....
۲۴	۵-۱ اهداف و فواید تحقیق.....
۲۵	۶-۱ پیشینه تحقیق.....
۲۷	۷-۱ روش تحقیق.....
۲۸	۸-۱ ویژگی و نوآوری‌های تحقیق.....
۲۹	گفتار دوم: مفهوم‌شناسی.....

- ۲۹ ۱-۲ تکامل
- ۳۵ ۲-۲ برزخ
- ۳۶ ۱-۲-۲ برزخ نزولی
- ۴۰ ۲-۲-۲ برزخ صعودی
- ۴۴ ۳-۲ تکامل برزخی
- ۴۶ ۴-۲ مبانی فلسفی
- ۴۹ گفتار سوم: انسان و تکامل
- ۴۹ ۱-۳ سیر تکاملی عالم هستی
- ۵۹ ۲-۳ استكمال انسان در قوس صعود
- ۶۰ ۱-۲-۳ استكمال در عالم طبیعت
- ۶۴ ۲-۲-۳ استكمال در عوالم بعد از طبیعت
- ۶۷ فصل دوم: تبیین تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی
- ۶۹ گفتار اول: جایگاه مسأله تکامل برزخی در نصوص دینی و حکمت مشاء
- ۷۰ ۱-۱ ضرورت تکامل برزخی نفوس انسانی در نصوص دینی
- ۷۹ ۲-۱ دیدگاه فارابی و ابن‌سینا در تکامل برزخی
- ۸۷ ۳-۱ دیدگاه علامه درباره نظریه فارابی و ابن‌سینا
- ۹۳ گفتار دوم: هویت تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی
- ۹۴ ۱-۲ موطن و دامنه تکامل برزخی نسبت به نفوس انسانی
- ۹۹ ۲-۲ انحاء تکامل و مظاهر آن در عالم برزخ
- ۱۰۰ ۱-۲-۲ تکامل وجودی و ماهوی
- ۱۰۳ ۲-۲-۲ تکامل علمی و عملی
- ۱۱۱ ۳-۲-۲ تکامل تدریجی و دفعی
- ۱۲۳ ۳-۲ روند وقوع تکامل برای نفوس انسانی

۱۲۵.....	۲-۳-۱ علم و ادراک.....
۱۳۶.....	۲-۳-۲ عمل.....
.....	۲-۴ عناصر و مؤلفه‌های اصلی تکامل برزخی از دیدگاه علامه
۱۴۴.....	حسن‌زاده آملی.....
۱۴۵.....	۲-۴-۱ اشتداد وجودی نفس.....
۱۸۳.....	۲-۵-۲ ظهور و تجلیات بعد از موت.....
.....	فصل سوم: مبانی فلسفی تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی .. ۱۹۴
۱۹۶.....	گفتار اول: حقیقت وحدانی نفس.....
۱۹۷.....	۱-۱ مراتب طولی نفس در قوس صعود.....
.....	۱-۲ ارتباط مراتب طولی نفس و نقش مرتبه طبیعی نفس در سیر تکامل ۱۹۸
۲۰۲.....	۳-۱ محالیت طغوه در سیر صعودی نفس.....
.....	۴-۱ تأثیر موجود مفارق عقلی در خروج نفس از نقص به کمال ۲۰۴
۲۰۶.....	گفتار دوم: حرکت.....
۲۰۷.....	۱-۲ حرکت در مجردات.....
۲۱۰.....	۲-۲ قوه و فعل در تبدلات برزخی نفس.....
۲۱۶.....	گفتار سوم: مجرد قوه خیال.....
۲۱۷.....	۱-۳ تعریف قوه خیال.....
۲۱۹.....	۲-۳ براهین مجرد قوه خیال.....
۲۲۱.....	۳-۲-۱ فقدان خواص امور مادی.....
۲۲۴.....	۳-۲-۲ تصور معدومات.....
۲۲۵.....	۳-۲-۳ تصور امور متضاد.....
۲۲۵.....	۳-۳ برخی آثار و لوازم مترتب بر مجرد قوه خیال.....
۲۳۵.....	۴-۳ نقش مجرد قوه خیال در تکامل برزخی.....

۲۴۰	گفتار چهارم: اتحاد عاقل به معقول
۲۴۱	۱-۴ معنای اتحاد عاقل به معقول
۲۴۸	۲-۴ مبانی ضروری مسأله اتحاد عاقل به معقول
۲۴۹	۳-۴ براهین اتحاد عاقل به معقول
۲۵۴	۴-۴ اشتداد وجودی نفس به وسیله اتحاد با مدرکات
۲۵۵	۵-۴ سیر صعودی نفس در برزخ در اثر اتحاد با صور علمیه
۲۵۸	گفتار پنجم: اتحاد عمل و عامل
۲۶۲	فصل چهارم: جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۷۶	کتاب‌نامه

تکامل برزخی به عنوان یکی از آموزه‌های دینی و حکمت اسلامی، در این تحقیق ذیل سه مطلب مورد بررسی قرار گرفته است: «پیشینه تکامل برزخی در نصوص دینی و حکمت مشاء با توجه به آثار مکتوب علامه حسن‌زاده»، «تبیین تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده» و «مبانی فلسفی تکامل برزخی از دیدگاه علامه حسن‌زاده». در مطلب نخست نشان داده شده است که موضوع تکامل انسان در عالم برزخ، در نصوص دینی، مسلم و ضروری است و مسأله تکامل برزخی نفس انسانی از متون دینی به آثار حکمای اسلامی راه یافته است. دیگر اینکه نمایندگان مشاء، نخستین قدم‌ها را در تبیین فلسفی تکامل برزخی برداشته‌اند لکن با توجه به مبانی مخدوش ایشان در بسیاری از مسائل هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی، نتوانسته‌اند از عهده تبیین عقلانی این مسأله برآیند.

در مطلب دوم به هویت تکامل برزخی و مهم‌ترین مؤلفه‌های آن از دیدگاه علامه حسن‌زاده پرداخته شده است و نشان داده شده که علم و عمل به عنوان مهم‌ترین عوامل معرفتی و غیرمعرفتی تکامل انسان در نشأه دنیا و آخرت اعم از نشئات مثالی و عقلی، نقش مستقیم در تکامل برزخی انسان دارند. در ادامه به موجب این دیدگاه، کیفیت تأثیر این دو عامل در تکامل برزخی، تبیین و بررسی شده است و نهایتاً این نتیجه به دست آمده که عوامل تکامل، در فرایند حرکت جوهری به معنای اشتداد وجودی نشئه دنیا و آخرت اعم از نشئات مثالی و عقلی، نقش مستقیم در تکامل برزخی انسان دارند. در ادامه به موجب این دیدگاه، کیفیت تأثیر این دو عامل در تکامل برزخی، تبیین و بررسی شده است و نهایتاً این نتیجه به دست آمده که عوامل تکامل، در فرایند حرکت جوهری به معنای اشتداد وجودی نفس ناطقه انسانی و تجدد امثال، می‌توانند مرتبه وجودی انسان را از حد مجرد برزخی تا مرتبه تجرد تام عقلی ارتقاء دهند.

در مطلب سوم به مهم‌ترین مبانی فلسفی تکامل برزخی که در آثار علامه حسن‌زاده تصریحاً یا تلویحاً به آن‌ها اشاره شده، پرداخته شده است و از جمله حقیقت وحدانی نفس ناطقه انسانی، حرکت،

تجرد قوه خیال، اتحاد عاقل به معقول و اتحاد عمل و عامل مورد بحث قرار گرفته است و در خلال مباحث، به نقش هر یک از این مبانی در پایه‌ریزی و تحکیم ابعاد فلسفی مسأله تکامل برزخی، اشاره شده است: نظیر نقش قوه خیال در بقاء نفوس ناقصه، قوام عوالم اخروی، انشاء و ایجاد ابدان و صور اخروی و بسترسازی برای ترقی نفوس و همچنین نقش نظریه اتحاد عاقل به معقول و حرکت اشتدادی نفوس و نظریه اتحاد عمل و عامل در رسیدن به مرتبه تجرد عقلی.

مقدمه

موضوع تکامل نفس انسان به عنوان مظهری از مظاهر الهی، یکی از مهم‌ترین مباحث دینی است که بخش عمده‌ای از مباحث مرتبط با نفس‌شناسی دینی و فلسفی، بر محوریت آن شکل می‌گیرد. انسان موجودی است که بالقوه واجد مقام خلیفه الهی است و عالم دنیا، محل خودسازی و کسب فضائل و کمالات الهی و ورود به عرصه تحقق و فعلیت این جایگاه شامخ الهی است که حق متعال بدان، انسان را بر سایر موجودات برتری و کرامت بخشیده است؛ اما به خاطر محدودیت‌ها و موانعی که در مسیر تکامل انسان وجود دارد، همه انسان‌ها نمی‌توانند استعدادهای ذاتی خود را در عالم دنیا شکوفا سازند و جز معدود افرادی، نمی‌توانند به غایت حقیقی خویش دست یابند. بنابراین در دستگاه صنع الهی چنین مقدر شده است که حرکت تکاملی انسان در عوالم پس از دنیا نیز ادامه یابد تا

انسان‌های بازمانده از مقصد حقیقی، با تکامل نفسانی به کمالات لایق خویش دست یابند.

با استفاده از آیات و روایات ائمه معصومین (علیهم‌السلام) اولین نشئه حیات اخروی انسان، عالم برزخ است که دارای احکام ویژه و همراه با تحولات ذاتیه است و به تصریح برخی روایات، در مواردی سرنوشت برخی افراد انسانی در این عالم تغییر می‌یابد. از این‌رو بحث در رابطه با تکامل نفس در عالم برزخ، جایگاه ویژه‌ای می‌یابد و به همین خاطر فلاسفه اسلامی نیز در آثار فلسفی خویش، به سرنوشت نفوس ناقصه که به کمالات علمی و عملی دست نیافته‌اند، توجه نموده و از آن بحث به میان آورده‌اند.

تحقیق حاضر به بخشی از حرکت تکاملی نفس انسان در عوالم اخروی، یعنی «تکامل برزخی» می‌پردازد و این بحث را از دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی پی می‌گیرد. یکی از مهم‌ترین نکات مسأله تکامل برزخی، توجه به این نکته است که عالم برزخ، در طول عالم دنیا و به تعبیری دنباله حیات دنیوی انسان است و سعادت و شقاوت افراد انسانی و حالات ایشان و تمامی اموری که با آن‌ها در عالم برزخ حشر و نشر دارند، به نحوی عمیق با حالات و زندگی دنیوی آن‌ها در ارتباط است. بنابراین موضوع تکامل برزخی، نفسی

است که دارای عقبه چندین و چند ساله در عالم دنیاست و با آن زمینه، کمیت و کیفیت تکامل خویش در برزخ را تعیین می‌کند. از این رو بخش عمده‌ای از تکامل انسان در برزخ، به ظهور آثار و احکام اندوخته‌های علمی و عملی او بازگشت می‌کند. از طرفی دیگر قابلیت نفسانی و شکوفایی بخشی از استعدادهای انسانی در عالم دنیا، زمینه‌ساز رفع حجب و تجلی حقایق الهی در عالم برزخ می‌شود که این نیز بخش دیگری از تکامل برزخی انسان را تأمین می‌کند. با توجه به همین نکته در مباحث آینده، اهتمام خاصی به نقش علم و عمل دنیایی انسان در تکامل برزخی شده است.

در میان اندیشمندان معاصر علامه حسن‌زاده آملی رویکرد نوینی به علوم اسلامی داشته و در مباحث کلامی، فلسفی و عرفانی، بر مبنای عدم جدایی قرآن و برهان و عرفان، سعی در غنی‌سازی مباحث با ترکیب و تلفیق مباحث کلامی، فلسفی و عرفانی دارند. در مسأله تکامل برزخی نیز، ایشان با سهم بخشی به آیات و روایات و دیدگاه‌های فلسفی و عرفانی، اقدام به ارائه دیدگاهی نسبتاً جامع نموده است. از این رو در تحقیق حاضر با توجه به رویکرد مذکور، سعی در تبیین دیدگاه علامه حسن‌زاده آملی شده است.